

Київський університет імені Бориса Грінченка

ГОЛОВЧУК СВІТЛАНА ЮРІЇВНА

УДК 37(091)(477)-51Ващенко: 37.035:172.15

**ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТА-ДЕРЖАВНИКА
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА (1878 – 1967)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки
Національної академії
педагогічних наук України,
завідувач лабораторії історії педагогіки.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Руснак Іван Степанович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Чорна Катерина Іванівна,
Інститут проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
завідувач лабораторії
морального та етичного виховання.

Захист відбудеться “14” лютого 2012 р. о 15 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 в Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Воровського, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13/б).

Автореферат розісланий “ ____ ” січня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. В. Сорока

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, глобальна інформатизація, швидка зміна техніки і технологій в усьому світі – все це потребує створення таких умов, за яких Україна була би державою, народ якої постійно навчається і здатний конкурувати з іншими країнами світу. Цивілізаційні зміни, що відбуваються нині, стосуються і системи освіти, а тому перед Україною постало надзвичайно важливе завдання – привести систему освіти у відповідність до сучасних суспільних потреб, зумовлених цивілізаційними трансформаціями, у контексті чого необхідно й “мінімізувати асиметрію між матеріальністю і духовністю, культивувати в кожній особистості піднесену думку та дух відповідно до національних традицій і переконань”.¹ Зміст освіти, особливо дошкільної, початкової і середньої, повинен відповідати стратегічним вимогам національного виховання, мати чітко виражений україноцентричний характер і ґрунтуватися на ідеях людиноцентризму як цивілізаційному виборі нації.

Серед ідейних орієнтирів, що визначають напрям розвитку української школи, – Програма виховання дітей та учнівської молоді (2003), Національна програма виховання дітей та учнівської молоді (2004), затверджена колегією МОН України (2006). За визначенням академіка НАПН України О. Сухомлинської, це “найповніша за масштабом і характером охоплення проблем програма, яка має широко і докладно прописану методологію, поняттєво-термінологічний апарат, широке тлумачення змістових складових національного виховання, зокрема таких, як ціннісне ставлення до суспільства і держави, до людей, до себе, природи, мистецтва, патріотизм і громадянськість”.² У Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді зазначено, що становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України в світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію всієї соціальної сфери на Людину, її духовну культуру. В основу системи виховання молодого покоління покладено національну ідею як консолідуєчий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Така орієнтація на забезпечення національного вектору в освіті в органічному поєднанні з історією і традиціями, на збереження та збагачення культури нашого народу, актуалізує розроблення історико-педагогічної тематики, що дасть змогу обґрунтувати взаємодію традиційного й унікального в педагогіці, встановити взаємозв’язок ідей минулого та сучасних інноваційних освітніх пошуків.

З’ясування достовірних фактів історії української освіти, розвитку педагогічної думки, систематизація й узагальнення корисного практичного досвіду та новаційних ідей, проголошених представниками суспільно-педагогічної думки в минулому, зокрема здійснення системного аналізу спадщини видатних педагогів та суспільно-культурних діячів, допоможуть осмислити хід загального історико-педагогічного процесу в Україні, встановити роль окремих освітян у зміні чи розширенні педагогічних парадигм, формуванні національного та загальнолюдського

¹ Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – С. 158 – 159.

² Сухомлинська О. Програми національного виховання в умовах освітніх модернізаційних змін/ О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 6.

компонентів сучасної української педагогіки.

У контексті досліджень шляхів розбудови національної освіти важливого значення набуває вивчення спадщини видатного українського педагога, людини складної долі Григорія Григоровича Ващенка (1878 – 1967). Його формування як національно свідомої особистості розпочалося наприкінці XIX ст., тобто в період, який академік О. Сухомлинська назвала значущим для розвитку національної педагогічної думки в Україні, бо саме в цей час викристалізовувалася національна ідея та визначалася окремішність національної ментальності, активізувався розвій української культури як специфічного культурно-духовного утворення. Звідси й випливає доцільність дослідження спадщини та діяльності педагогів означеного періоду як представників важливого етапу розвитку національної педагогічної думки, коли були проголошені такі ціннісні засади майбутньої вільної української школи, як українська мова, історія і традиції етносу, православні релігійно-етичні постулати. Тривалий час, аж до 1993 р., ім'я Г. Ващенка замовчувалося, бо його ідеї мали чітке національне спрямування, що не відповідало радянській ідеології. Однак нині вони мають бути включені до сучасного наукового обігу.

Своєчасність дослідження творчості Г. Ващенка зумовлена, з одного боку, об'єктивною потребою ретельного вивчення його багатой педагогічної спадщини для сьогодення (близько 70 монографічних праць і статей), яка досі глибоко і всебічно не проаналізована, а з другого – істотною потребою висвітлення, узагальнення, критичного осмислення його поглядів на важливу проблему формування патріотизму, розв'язанню якої він присвятив значну частину своїх повоєнних педагогічних творів.

Г. Ващенко зробив значний внесок у розвиток національної ідеї і педагогіки: у часи імперських заборон українського слова популяризував його через україномовні літературні твори, за радянської влади створив вагомий дидактичний посібник “Загальні методи навчання” (1929), пройнятий і думками про патріотичне виховання, активно вивчав психолого-педагогічні питання, а в роки еміграції (після 1945 р.) всі сили віддав для створення концепції національного виховання, зокрема в численних працях (близько 50) окреслював засади виховання патріота-державника. Головним своїм завданням Григорій Григорович вважав збереження української духовності, сприяння поступу рідної мови та культури, формуванню національно свідомих і фізично загартованих громадян, здатних обстоювати незалежність рідної землі.

Історіографічний пошук показав, що творча спадщина і громадсько-педагогічна діяльність Г. Ващенка почали привертати увагу українських науковців лише з 90-х років XX ст., коли зникли ідеологічні заборони і з'явилася можливість вивчати внесок діячів, яких у радянські часи несправедливо відносили до буржуазних націоналістів. Одним із перших постать педагога до наукового обігу увів громадсько-політичний діяч української діаспори з Бельгії О. Коваль (1993). Згодом до постаті й надбань педагога звернулися сучасні українські науковці А. Бойко, Г. Бугайцева, Г. Васянович, О. Вишневський, О. Гентош, В. Герасименко, Н. Дічек, І. Зайченко, Є. Коваленко, Е. Лузік, А. Марушкевич, В. Огнев'юк, А. Погрібний, Г. Сазоненко, С. Сворак, М. Стельмахович, Н. Терентьева.

Діяльність і педагогічні ідеї Г. Ващенка глибоко досліджували А. Алексюк, А. Бойко, О. Вишневський, В. Моргун, М. Окса, А. Погрібний, М. Стельмахович, Г. Хіллів.

У 2000 р. Г. Бугайцевою захищена єдина допоки кандидатська дисертація з теми “Проблема виховання молодого покоління у творчій спадщині Григорія Ващенка”, де авторка зосередилася на висвітленні життєвого шляху педагога й узагальнено представила його виховні ідеї. Вона також зробила висновок про необхідність подальшого дослідження доробку педагога. Додамо, що українські вчені А. Бойко, О. Вишневський, О. Коваль, А. Погрібний оцінюють спадщину педагога як цілісний курс національної педагогіки.

Для об’єктивного сучасного осмислення суті та значення внеску Г. Ващенка в українську педагогіку важливою була опора на: концепції українських науковців щодо шляхів, особливостей розвитку національної освітньої галузі в історичній тяглоті (Л. Березівська, М. Євтух, Н. Дем’яненко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Лавріненко, В. Огнев’юк, О. Сухомлинська); студії, присвячені різним аспектам виховання особистості (В. Андрущенко, І. Бех, В. Бобрицька, А. Бойко, О. Вишневський, О. Доукіна, В. Киричок, П. Кононенко, С. Мартиненко, В. Огнев’юк, М. Сорока, Л. Хоружа); розвідки стосовно вивчення та розроблення шляхів патріотичного виховання молоді (О. Бумагіна, М. Вишняк, Н. Власова, О. Гевко, В. Гонський, М. Дубина, К. Журба, В. Івашковський, П. Кононенко, М. Коновалова, О. Коркішко, Ю. Кривонос, Т. Маланюк, П. Матвієнко, Л. Паламарчук, Д. Пашенко, В. Петров, В. Редіна, Ю. Руденко, І. Руснак, А. Селівестрова, О. Сухомлинська, А. Сушик, Н. Терентьєва, В. Ткаченко, І. Фісенко, М. Чепіль, К. Чорна, О. Шиприкевич, П. Щербань). Водночас не виявлено праць, у яких би аналізувалися думки Г. Ващенка про патріотичне виховання молоді, за винятком оглядового параграфу в роботі Г. Бугайцевої, де досліджено лише твій педагога “Виховний ідеал”.

Вивчення історіографії праць, присвячених Г. Ващенку та його педагогічній творчості, опублікованих протягом 1991 – 2010 рр., свідчить про недостатній рівень освоєння його доробку, а проблему виховання патріота-державника, яку вважаємо однією з провідних у його спадщині, досі цілісно і всебічно не досліджено.

З огляду на актуальність питань розбудови сучасної української освітньої галузі на основі національної ідеї, на нашу думку, необхідним є звернення до конструктивних ідей Г. Ващенка, пов’язаних з формуванням патріотів-державників, які особливо доцільно розкрити в контексті реалізації положень Програми національного виховання дітей та учнівської молоді. Багатство теоретичної спадщини й досвід науково-педагогічної діяльності вченого, непроминальність його думок про патріотичне виховання зумовили вибір теми дисертаційного дослідження ***“Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878-1967)”***.

Щоб дотримати сутнісної однозначності у тлумаченні ключових, однак ще не усталених термінів, якими оперуємо в дослідженні, пояснимо зміст поняття “патріот-державник”. Хоча спеціального визначення цього поняття Г. Ващенко не наводить, однак на основі аналізу його праць можна узагальнено стверджувати, що

патріотом-державником він вважав особу, в якій сформована національна самоідентифікація поєднується із здатністю спрямовувати сили на створення національної держави. У контексті спадщини Г. Ващенка терміни “патріот-державник”, “патріот-борець”, “українець-патріот” тлумачимо як синоніми.

Спираючись на сучасні ідеї етнодержавознавства щодо політико-правового забезпечення життєдіяльності української нації, сформульовані провідними українськими вченими (С. Римаренко, О. Вишневський, В. Скуратівський), уводимо таке авторське тлумачення змісту поняття “патріот-державник” – це особистість, здатна спрямовувати життєві сили на створення національної держави і поєднувати загальнодержавні, загальнонаціональні та особистісні інтереси, при цьому державність вважаємо свідченням трансформації етнічності в її вищу якість – націю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка “Філософські, освітологічні та методичні засади компетентісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти” (Державний реєстраційний номер 0110U006274).

Тему дисертації затверджено рішенням Ученої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 6 від 28. 04. 2011 р.) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 16. 06. 2011р.).

Мета дослідження – представити концепцію патріотичного виховання Г. Ващенка для актуалізації її положень у сучасних умовах реалізації національного виховання української молоді.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Висвітлити стан досліджень феномену педагогічної персоналії Г. Ващенка в Україні.
2. Проаналізувати ідеї щодо патріотичного виховання молоді, розроблені у вітчизняній педагогічній думці наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст.
3. Обґрунтувати розвиток упродовж життя поглядів Г. Ващенка на проблему виховання патріота-державника.
4. Схарактеризувати концептуальні положення щодо виховання патріотизму, представлені у спадщині педагога.
5. Розкрити чинники формування українця-патріота за Г. Ващенком.

Об'єкт дослідження – педагогічна спадщина Г. Ващенка (1878 – 1967).

Предмет дослідження – педагогічні погляди Г. Ващенка на суть і чинники виховання патріота-державника.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період, що відповідає рокам життєдіяльності педагога. Водночас, виходячи з логіки історичного і логічного, яка вимагає аналізувати перебіг досліджуваних процесів у їх єдності й нерозривності, умотивованою є потреба звернутися й до більш ранніх, а також до сучасних періодів історії української педагогіки.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі дослідницькі **методи**:

- теоретичний та історико-логічний аналіз, синтез, систематизація та класифікація друкованих джерел з досліджуваної проблеми, що дали можливість визначити її суть, об'єктивно окреслити внесок педагога в розвиток національної педагогічної думки;
- біографічний, що застосовувався для аналізу життєвого та наукового шляху Г. Ващенко з метою розкриття особливостей становлення і розвитку світоглядних та педагогічних засад творчості вченого;
- аксіологічний, який забезпечив висвітлення національних цінностей виховання підростаючих поколінь українців і встановлення їх своєрідності на різних етапах історичного розвитку педагогічної думки;
- феноменологічний підхід, що дав змогу розглядати постать Г. Ващенко в контексті історико-політичних і суто педагогічних реалій часу без будь-якої упередженості та ідеалізації;
- хронологічно-системний, який забезпечив всебічний аналіз формування і розвитку світогляду та педагогічних поглядів Г. Ващенко;
- проблемно-генетичний, що допоміг систематизувати ідеї і міркування Г. Ващенко щодо патріотичного виховання для їх адекватного тлумачення та узагальнення.

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані праці Г. Ващенко (монографії, навчальні посібники, статті, листи). Фактологічний матеріал про його життєдіяльність доповнено документами і матеріалами з Державного архіву СБ України (ф. № 6 – спр. “СВУ” (Щепотьєв В. О.) та приватного архіву сім'ї А. Погрібного (листи, документи, фото).

У ході дослідження проаналізовано історико-педагогічну літературу відповідного історичного періоду з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; Державної науково-педагогічної бібліотеки НАПН України імені В. Сухомлинського; Національної парламентської бібліотеки України; бібліотеки Українського гуманітарного лицюю Київського національного університету імені Тараса Шевченка; бібліотеки Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка. Використовувалися законодавчі та нормативні акти в галузі сучасної освіти, публікації у фахових періодичних виданнях: “Записки Полтавського інституту народної освіти” (1926 – 1928), “Сумівець” (1947 – 1949), “Світло” (1910 – 1914), “Рідна школа” (1993 – 2010), “Педагогіка та психологія” (1993 – 2010), “Шлях освіти” (1995 – 2010), “Народна творчість та етнографія” (1997 – 2010), газета “Освіта” (1995 – 2011), а також матеріали дисертаційних досліджень, монографії, довідково-бібліографічна література. Для висвітлення шляхів сучасного упровадження ідей Г. Ващенко про патріотичне виховання було задіяно Інтернет-ресурси.

Фрагменти автентичних російськомовних текстів М. Драгоманова, Г. Хілліга, В. Моргуна, М. Окси подано в дисертації в авторському перекладі сучасною українською мовою. Цитати з праць, спогадів Г. Ващенко українською мовою наведено із збереженням правопису, характерного для його творів.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що *вперше* на основі цілісного ретроспективного аналізу педагогічної

спадщини і діяльності Г. Ващенка узагальнено його ідеї про патріотичне виховання українців як мету національної педагогіки; з'ясовано провідні чинники формування світогляду діяча (родина, культурно-освітнє середовище, історична і культурна спадщина українського народу як джерело виникнення наукових інтересів), що дало змогу представити його громадянську позицію і національне спрямування педагогічних поглядів; визначено і схарактеризовано п'ять основних етапів розвитку поглядів Г. Ващенка на національне питання і проблему виховання патріотизму, а саме: формування його національно орієнтованого світобачення за часів підросійської України (1878 – 1917), реалізація національно-патріотичних переконань діяча в ході українізації суспільно-політичного життя в умовах УНР (1917 – 1919), життєдіяльність Г. Ващенка як національно свідомого вченого в добу Радянської України (1919 – 1941), спроба втілення ідеї про національний розвиток українців в умовах окупації (літо 1941 – осінь 1943), національно зорієнтована педагогічна діяльність вченого в еміграції (Німеччина) (1945 – 1967).

Розкрито погляди педагога на виховний ідеал українців як поєднання діяльнісного патріотизму і релігійного світосприйняття. Спираючись на глибокі знання з психології, до провідних чинників виховання патріота-державника вчений відносив формування волі і характеру особистості в поєднанні з науково обґрунтованим фізичним розвитком (тіловихованням).

Подальшого розвитку набуло дослідження феномену патріотичного виховання у вітчизняній педагогічній думці кінця XIX – початку XXI ст.

Уточнено зміст поняття “патріот-державник”, *розширено* знання про патріотичне виховання в контексті розвитку й поширення етнонаціональних ідей спадщини Г. Ващенка, збагачено джерельне поле досліджуваної проблеми: до наукового обігу уведено маловідомі архівні документи (протоколи допитів В. Щепотьєва зі свідченнями про Г. Ващенка (ДА СБ України, справа “СВУ” (Щепотьєв В. О), ф. 6, спр. 67098), метричне свідоцтво Г. Ващенка, фотодокументи і фотокопії його епістолярної спадщини (Приватний архів родини А. Погрібного), що конкретизувало висвітлення життєдіяльності вченого.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що висновки й основні положення дисертації доповнюють вітчизняне історико-педагогічне знання, сприяють освоєнню змісту виховної концепції Г. Ващенка, зокрема ідей про виховання патріота-державника. Матеріали дослідження можуть слугувати джерелом для підготовки праць з історії педагогіки, створення нормативних та елективних спецкурсів і спецсемініарів з педагогіки й методики виховної роботи для педагогічних ВНЗ III – IV рівнів акредитації та системи післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження упроваджувалися у навчально-виховному процесі Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка про впровадження № 177 - н від 03. 10. 2011 р.). На основі матеріалів дисертації також апробовано спецсеминар “Педагогічні погляди Григорія Ващенка” (Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка (довідка про впровадження № 04-11/1222 від 24.11.2011), Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського (довідка про

впровадження № 156 від 22. 09. 2011).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка, звітних наукових конференціях Чернігівського національного університету імені Т. Г. Шевченка (2007, 2008, 2009); повідомлялися на міжнародних науково-практичних конференціях: “IV. Українство у світі: Україна є там, де живуть українці” (м. Чернігів, 2008), “Духовність як основа сталого розвитку сучасного українського суспільства: соціокультурний, еколого-економічний, релігійний і мистецький аспекти” (м. Львів, 2008), “V. Українство у світі: Україна є там, де живуть українці” (м. Чернігів, 2009), “1020-річчя історії шкільної освіти в Україні: традиції, сучасність, перспективи” (м. Київ, 2009), “Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX – початку XX ст. і сучасна рецепція його доби” (м. Чернівці, 2009), “Проблема збереження та вивчення музейних пам’яток. Сучасний стан, новітні технології, перспективи” (м. Київ, 2010); на всеукраїнських науково-практичних конференціях: “К. Д. Ушинський: актуальні проблеми української освіти і педагогічної науки” (м. Чернігів, 2008), “Проблема дошкільного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової” (м. Чернігів, 2009), “Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти” (м. Київ, 2010); міжвузівських науково-практичних конференціях: “Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку” (м. Хмельницький, 2007), “Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин” (м. Чернігів, 2008); на обласній науково-практичній конференції “Сучасна українська сім’я: гендерні проблеми та шляхи їх подолання” (м. Чернігів, 2009); всеукраїнському педагогічному конгресі, присвяченому 130-м роковинам від дня народження професора Г. Г. Ващенка “Духовно-моральна парадигма творчості Григорія Ващенка” (м. Полтава, 2008).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 18 одноосібних публікаціях автора, з них 6 статей у фахових науково-педагогічних виданнях, 12 – у формі тез доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг дисертації – 247 с.: основний текст – 187 с., список використаних джерел – 40 с. (346 назв), 11 додатків, розміщених на 20 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, аргументовано її актуальність, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, методи роботи, джерельну базу, розкрито наукову новизну, практичне значення, відображено апробацію, упровадження результатів дослідження, подано відомості про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі “**Патріотичне виховання молоді як історико-педагогічна проблема**” висвітлено та систематизовано наукову літературу з теми дослідження. Історіографічний пошук показав, що в умовах незалежної України, розвитку її

національної гуманітарної думки вчені, культурні та освітні діячі (А. Алексюк, А. Бойко, Г. Бугайцева, О. Вишневський, О. Гентош, В. Герасименко, Н. Дічек, О. Коваль, І. Козловська, Я. Кміт, А. Марушкевич, В. Моргун, В. Огнев'юк, М. Окса, А. Погрібний, М. Стельмахович, Н. Терентьева, Г. Хіллїг та ін.) присвячували наукові дослідження (загальною кількістю понад 90 одиниць, серед яких брошури, розділи монографій і навчальних посібників, нариси, статті) вивченню особистості Г. Ващенка та його всебічної педагогічної діяльності. Розгляд значного масиву матеріалів про вченого засвідчив, що ґрунтовно вивчалися його життєвий шлях, літературна і педагогічна діяльність.

Інтерес до особи Г. Ващенка і прагнення здійснити об'єктивний аналіз його ролі в розвитку національної освіти в Україні особливо посилювалися з 1993 по 2005 рр. Серед праць про педагога предметом нашого вивчення стали ті, у яких висвітлювалася діяльність і суть його науково-педагогічної спадщини, насамперед питань патріотичного виховання, що неоднозначно тлумачаться сучасними дослідниками.

Вивчення історіографії з теми дослідження дало змогу встановити основні напрями ващенкознавчих праць, з урахуванням яких їх згруповано в такі рубрики:

- аналіз життєвого та творчого шляху педагога;
- деталізовані розвідки окремих аспектів педагогічної спадщини Г. Ващенка;
- студії про значення ідей педагога для сучасної національної системи освіти або їх актуалізація;
- статті про практичне застосування ідей Г. Ващенка;
- статті публіцистичного характеру.

З'ясовано, що більшість авторів (А. Алексюк, А. Бойко, О. Вишневський, Н. Дічек) визнають актуальність і значущість творчої спадщини Г. Ващенка для національної педагогіки. Водночас є науковці (М. Окса, В. Моргун, Г. Хіллїг, В. Яковенко), які не сприймають однозначно позитивно і педагога, і його ідеї через схильність Григорія Григоровича до політичних компромісів.

Загалом, аналіз студій, присвячених Г. Ващенку, дає підстави стверджувати, що фактично відсутні ґрунтовні, цілісні дослідження його внеску в розвиток вітчизняної теорії патріотичного виховання молоді, що й зумовило потребу актуалізувати і розкрити це серцевинне, на наше переконання, педагогічне питання його спадщини.

У розділі представлено та узагальнено погляди видатних представників української педагогічної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. (М. Грушевський, М. Драгоманов, Б. Грінченко, С. Русова, Я. Чепіга, О. Музиченко), коли визрівала ідея національної окремішності й самовизначення українців, формувалися погляди на ідеал патріота-державника. Встановлено історичний перегук ідей не тільки між діячами зазначеного етапу розвитку суспільно-педагогічної думки і національно орієнтованими міркуваннями Г. Ващенка, а й із поглядами сучасників-учених на суть патріотичного виховання молоді. Маємо на увазі, що, по-перше, ключовим чинником патріотичного виховання визнавалася рідна мова, а також вивчення всієї сукупності відомостей (історичних, географічних, природознавчих, суспільствознавчих) про рідну землю; по-друге, важливого значення у вихованні

українця надавалося фольклору та використанню надбань народної педагогіки; портрете, наголошувалося на необхідності здійснення продуманої системи виховних впливів на дитину з метою формування патріота-державника. Такі узагальнення вмотивовують висновок про те, що ключові ідеї педагогів-просвітителів стосовно розвитку національної освіти суголосні нинішнім потребам патріотичного виховання підростаючого покоління.

З'ясовано, що розвиток патріотизму як суспільно-морального принципу у ХХ ст. був пов'язаний із формуванням історичних спільностей людей і в процесі зміни історичних обставин набував нового інтерпретаційного забарвлення. До початку існування Української народної республіки (до 1917 р.) поняття “патріотичне” і “національне” виховання не розрізнялися і вважалися синонімами. У роки визвольних змагань (1917 – 1920) головний акцент у розумінні змісту “патріотичність” робився на понятті “українізація”. Така позиція в дещо зміненому вигляді відповідно до нових ідеологічних настанов зберігалася і впродовж 20-х років при встановленні радянської влади на теренах Наддніпрянської України. Починаючи з 30-х років ХХ ст. в республіках (у тому числі й в УСРР), які входили до складу СРСР, патріотичним вихованням вважалося формування почуття любові до соціалістичної, фактично позанаціональної для кожного з етносів у багатонаціональній державі, батьківщини, готовність віддати для її могутності і процвітання всі сили, пожертвувати заради неї своїми особистими інтересами й життям. Патріотизм був позбавлений національного звучання, яке замінювалося інтернаціональним. Яскравим прикладом визначення виховних ідей у дусі нового радянського трактування патріотизму стали праці А. Макаренка, де проголошувалася мета “виховання достойного радянського громадянина-трудівника”.

Із середини 50-х років ХХ ст., особливо з ухваленням до радянського педагогічного дискурсу ідей В. Сухомлинського, у тлумаченні патріотизму почалися теоретичні зрушення. Завдяки працям Василя Олександровича поняття “патріотичне виховання” збагатилося такими етнічно спрямованими складовими, як любов до рідної землі, рідного слова, рідної природи. У численних творах видатного українського педагога складовою патріотичного виховання вже виступає національна свідомість, нерозривно пов'язана з розумовим, моральним, трудовим, світоглядним, естетичним та емоційним становленням особистості. Однак за радянської системи виховання молоді таке прагнення переорієнтувати її на духовність і етнічність не дістало підтримки.

Порушене В. Сухомлинським питання щодо зміни пріоритетів у патріотичному вихованні знайшло своє реальне втілення після проголошення незалежності України (1991). У 1993 р. прийнято Державну національну програму “Освіта” (“Україна ХХІ століття”) та Національну програму виховання дітей і учнівської молоді в Україні (2004), в яких розкрито основні напрями формування патріотизму молодих громадян країни з урахуванням національного компонента.

За роки незалежності в Україні написано багато науково-теоретичних та практичних праць (М. Вишняк, Ю. Кривонос, К. Кулик, Т. Маланюк, П. Матвієнко, Н. Міщенко, А. Насімчук, Д. Пащенко, С. Урбатіс, К. Чорна, П. Щербань та ін.),

присвячених оновленню підходів до розуміння і здійснення патріотичного виховання. Узагальнено зміст поняття “патріотизм” розкривається в “Енциклопедії освіти” (2008) як суспільно-моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів (В. Ткаченко).

Вважаємо, що в Україні виховання патріотизму має бути уведене в ранг національно значущої і об’єктивно необхідної суспільної цінності, бо формування патріотизму змалечку є важливим завданням творення особистості, плеканням у неї одного з основоположних почуттів, закріплених віками. У сучасному тлумаченні патріотизм поєднує любов до своєї Вітчизни, свого народу, гордість за його минуле і сьогодення, готовність до захисту рідної землі й водночас стає усвідомленим “містком” для розуміння і сприйняття іншого етносу чи народу.

У другому розділі **“Формування і розвиток поглядів Г. Ващенка на проблему виховання патріотизму”** проаналізовано формування та розвиток ідей педагога про національне і патріотичне виховання молоді крізь призму його життя і творчості, що дало можливість осмислити кристалізацію виховних домінант діяча. У цьому контексті виділено п’ять основних етапів розвитку поглядів Г. Ващенка на національне питання і проблему виховання патріотизму:

I етап (1878 – 1917) – формування національно орієнтованого світобачення Г. Ващенка за часів підросійської України. Становлення Г. Ващенка в дитинстві і в молоді роки відбувалося, по-перше, в національно зорієнтованому, суспільно активному оточенні: спочатку в колі сім’ї, а потім у стінах духовних навчальних закладів. По-друге, він зростав у релігійно-християнському середовищі, що, безперечно, визначало його світоглядні пріоритети. Проте Г. Ващенко не став священником, а присвятив життя вчителюванню. У цей період він бере активну участь у русі за національне відродження, зокрема створює українською мовою літературні праці – п’єсу “Сліпий”, оповідання “Самотній” та “Феєрія” і першу частину великої повісті “До ґрунту”, що вийшла в Києві під псевдонімом Г. Васильківський.

II етап (1917 – 1919) – реалізація національно-патріотичних переконань діяча в ході українізації суспільно-політичного життя в умовах УНР. Прагнучи, з одного боку, допомогти розбудові омріяної ним національної держави, а з другого – реалізуватися як педагог-патріот, Г. Ващенко взяв активну участь у роботі курсів перепідготовки вчителів у містах Полтавської губернії. Головна мета діяльності таких курсів полягала в підвищенні рівня національної свідомості й патріотизму освітян, їхніх знань з україністики. Уболіваючи за долю української мови, культури, Г. Ващенко гаряче вітав процес українізації, що розгорнувся з 1917 р.

III етап (1919 – 1941) – життєдіяльність Г. Ващенка як національно свідомого вченого за часів Радянської України відзначалася своєрідністю і неоднозначністю. Першою особливістю було поєднання Г. Ващенком фахової діяльності з плідною дослідницькою і громадсько-педагогічною роботою. Вважаємо, що його співпраця з радянською владою була зумовлена вірою у реальність проголошеної урядом УСРР

українізації життя, яка насамперед і наймасштабніше виявилася в галузі освіти. Такі зміни в суспільних реаліях відповідали національно орієнтованому світогляду і прагненням Г. Ващенка. Працюючи професором у Полтавському ІНО, педагог досліджував практичні аспекти новітньої на той час педології стосовно вікових та індивідуальних особливостей учнів і студентів, вивчав, узагальнював і висвітлював кращі зразки роботи вчителів, дитячих містечок Полтавщини. Створив наукову працю “Загальні методи навчання” (1929), яку влада заборонила через обстоювання автором ідеї національно-патріотичної спрямованості навчання. Друга особливість полягала в тому, що процес українізації досить швидко (приблизно з кінця 20-х років) почав не тільки згортатися, а й спричинив катастрофічні для українського народу репресії саме на етнічному ґрунті. У таких умовах Г. Ващенко вже не мав змоги реалізувати свої національно орієнтовані прагнення, й був змушений “виживати”, зберігаючи життя своє і родини.

IV етап (літо 1941 – осінь 1943) – спроба втілення педагогом мрій про національний розвиток українців в умовах окупації. Не поділяючи комуністичної ідеології, Г. Ващенко сприйняв німецьких окупантів як визволителів українців від радянського ладу. Він, як і багато співвітчизників, безпідставно сподівався, що новий “німецький порядок” принесе омріяну волю і сприятиме розвитку української ідеї, тому з відходом німецьких військ педагог, боючись переслідувань, із сім’єю виїхав за кордон. Його життєвий вибір можна оцінювати по-різному, у цьому й полягає контрверсійність постаті Г. Ващенка.

V етап (1945 – 1967) – національно зорієнтована педагогічна діяльність ученого в еміграції (Німеччина). У чужій країні педагог здобув можливість розкрити своє концептуальне бачення шляхів патріотичного виховання української молоді, яке, вважаємо, формувалося в нього протягом усього попереднього життя, зокрема й у малоприсаєднаних для національно спрямованої творчості суспільно-політичних умовах. Ґрунтом для розвитку й узагальнення національно орієнтованих педагогічних ідей Г. Ващенка стало буття української діаспори, причому не лише в Німеччині. Твори Григорія Григоровича друкувалися й були добре відомі українцям Канади, США, Великої Британії.

Проведене дослідження показує, що в еміграції Г. Ващенко постав не лише як педагог і психолог, як учений і викладач Українського вільного університету, а й як патріот України, хрещений батько Спілки Української Молоді (СУМ). На замовлення СУМ він написав твір “Виховний ідеал” (1946), що став своєю програмою діяльності емігрантської юні в галузі патріотичного виховання. Виховні ідеї він поширював і водночас реалізовував у ході викладацької діяльності і на посаді професора Університету, а також як ректор Української богословської академії (м. Мюнхен). Аналіз цього етапу діяльності педагога свідчить про те, що він багато зробив для патріотичного виховання української молоді в діаспорі, і така робота була схвально сприйнята зарубіжними українцями, проте й нині вона заслуговує високої оцінки. Саме в цей період життя Григорій Григорович написав ґрунтовні праці “Виховання волі і характеру” (1952), “Виховання любові до Батьківщини” (1954), а також ряд творів, які у процесі текстологічного аналізу ми тематично згрупували так:

– *твори з питань виховання* (“Завдання національного виховання української молоді”, 1948; “Третє покоління”, 1952; “Бог і Батьківщина”, 1952; “Ідеологічні засади Спілки Української Молоді”, 1952);

– *психолого-педагогічні праці* (“Темперамент та емоції”, 1949; “Уява та її роля в житті людини”, 1953; “Тідність особиста та національна”, 1954);

– *твори з проблем організації навчання та освіти* (“Проект системи освіти в самостійній Україні”, 1957; “Системи навчання”, 1957);

– *історико-педагогічні праці* (“Український ренесанс ХХ століття”, 1953; “Педагогічна наука в СРСР (Яничар А. С. Макаренко – найбільший советський педагог)”, 1955; “Освіта і виховання молоді в СРСР”, 1959);

– *релігійно-філософські праці* (“Християнство і майбутнє людства”, 1946; “Кант про вічний мир”, 1948; “Нотатки про естетику (Платон про красу)”, 1948; “Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема”, 1953);

– *політико-публіцистичні та прогностичні праці* (“Проти головного ворога”, 1955; “Традиційні коріння большевицького тоталітаризму і підступства”, 1956; “Селянське повстання на Павлоградщині”, 1955);

– *мемуари* (“Відновлення УАПЦ і переслідування більшовиками”, 1956; “Історія однієї школи”, 1957).

У публікаціях, написаних в еміграції, Г. Ващенко сформулював концепцію виховання молоді, основою якої є загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьба зі злом, пошук правди, справедливості тощо) й національні цінності, духовні надбання українського народу.

У третьому розділі **“Концепція патріотичного виховання Г. Ващенко”** схарактеризовано мету виховання української молоді за Г. Ващенко, яка насамперед полягає у вихованні в дітей почуття етнічного патріотизму та формуванні у них релігійного світогляду. Такий виховний ідеал педагог розробив в умовах діаспорного, еміграційного існування частини українського народу, тобто у часи, коли Україна (точніше – УРСР у складі СРСР), маючи ознаки державності, не була незалежною державою. У зазначених політико-ідеологічних реаліях виховна концепція Г. Ващенко виступала своєрідною антитезою радянській моделі виховання, що панувала в УРСР. Відповідно до цієї моделі метою виховання проголошувалась особистість-колективіст, чия духовність формується поза релігійними канонами, а замість етнічного патріотизму їй прищеплюють радянський різновид інтернаціоналізму. При цьому вважалося, що національні особливості зовсім “поступляться місцем” більш значущим особливостям, притаманним представникам нової спільноти людей – радянському народу.

Відповідно до своїх філософсько-педагогічних переконань Г. Ващенко стисло сформулював ідеал виховання у фразі – “служба Богові та Україні”. Традиційним ідеалом, на його думку, є той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, знайшов відображення в народній творчості і в творах кращих митців та письменників, які стали духовними провідниками свого народу. У визначенні автором таких виховних доміант убачаємо, по-перше, вплив на його світогляд духовно-екзистенційної кризи кінця ХІХ – початку ХХ ст. в суспільному житті Російської імперії, що

сприяла виробленню в педагога віри в етнічну праприроду людей, орієнтацію на вічні цінності у вигляді релігійного світосприймання і пріоритет ідей національної окремішності, визнання необхідності вільного становища людини в суспільстві; по-друге, гостре несприйняття радянських ідеалів і політики, підкріплене особистим досвідом, що вмотивувало прагнення створити “державницьки зорієнтовану українську національну педагогіку”.

У процесі дослідження з’ясовано, що, розробляючи ідеал виховання для українців, Г. Ващенко вивчив і використав у своїх теоретико-педагогічних побудовах багатющий досвід людства в галузі освіти й виховання, тому його концепція виховання постає водночас і національною (українською) за духом, і загальноєвропейською за добром доцільних шляхів та засобів впливу на формування особистості. Уже в середині ХХ ст. він наголошував, що для розуміння національного виховного ідеалу треба послуговуватися знанням загальноєвропейських канонів, оскільки Україна – частина Європи.

Визначено, що провідною виховною ідеєю творів ученого був етнічний патріотизм. Свою концепцію виховання українця-патріота педагог розробив у 40-х – на поч. 60-х років ХХ ст. в умовах еміграції. Вона призначалася для емігрантської молоді українського походження. Її основні складові, за деяким винятком (акцентування педагогом уваги на необхідності збройної боротьби за незалежність та формування інвективної, часом необ’єктивної оцінки радянської дійсності), є універсальними за характером і не втратили свого значення нині. За Г. Ващенко етнічний патріотизм полягає у відстоюванні рідної мови, формуванні патріота-державника на основі виховання любові до Батьківщини і прагнення її незалежності.

Г. Ващенко наголошував, що кожна нація живе самостійним державним і культурним життям, вільно розвиваючи й виявляючи свої етнічні особливості, прагне до мирного співробітництва з іншими народами. Для створення в майбутньому незалежної української держави та її розбудови і потрібно виховувати у громадян почуття патріотизму.

Усвідомлюючи запити своєї доби, педагог прагнув, зважаючи на українські національні традиції і ментальність, визначити основи національного виховання, які українці мали зберегти в еміграції, аби з поваленням комуністичного режиму в Україні розбудувати освіту на оновлених засадах. Про це ще в середині 50-х років Г. Ващенко писав у праці “Проект системи освіти в самостійній Україні” (1957). Задум, на переконання педагога, мав здійснюватися в кілька етапів і на різних рівнях. Він вважав, що виховання патріотизму має починатися в сім’ї, де дитина прилучається до рідної мови, фольклору, до звичаїв та обрядів. Свою роль, зазначав педагог, повинні відігравати і дошкільні заклади, де урізноманітнюється робота з формування патріотизму. Наступним етапом стає шкільне середовище, яке має бути пройняте любов’ю до держави. Цьому повинні сприяти і зміст навчальних предметів, серед яких педагог особливо виділяв історію, географію, українську літературу, і вивчення зразків народної творчості. На етапі шкільної юності молоді патріоти мають долучитися до діяльності різних національно зорієнтованих громадських молодіжних об’єднань, що поглибить розуміння етнічної єдності.

Водночас учений неодноразово наголошував, що шовінізм не припустимий у системі патріотичного виховання.

Відстоюючи нерозривну єдність виховання з формуванням релігійного світогляду особистості, Г. Ващенко визнавав провідною ідеєю віру в Бога. На його переконання, релігійне світосприйняття і детермінація вічних цінностей допомагають виробленню в людини духовної сили, волі й характеру. У своїх педагогічних творах, які ґрунтувалися на психологічних засадах вивчення особистості, учений обстоював важливість формування у майбутніх патріотів-державників волі й характеру у поєднанні з фізичним вихованням.

Оскільки за життя Г. Ващенко спрямовував молодь на мужню боротьбу (навіть із зброєю в руках) за незалежність України, то акцентував увагу на формуванні якостей особистості, необхідних у боротьбі за національну ідею. У дисертації доведено, що, на думку педагога, особливу увагу слід приділити формуванню вольової сфери і бажаних рис характеру патріота-державника (моральність, любов до Батьківщини, принциповість, мужність і сміливість, гідність, дисциплінованість, життєрадісність і бадьорість, рішучість, готовність до самопожертви, стриманість у статевому житті).

Г. Ващенко наголошував, що тіловиховання має поєднуватися із самовихованням, бо молодь повинна усвідомлювати потребу й сенс фізичного виховання, а також завдання, які стоять перед українським народом, і свої обов'язки перед ним. Вважаємо, що фізичне виховання, на думку Г. Ващенка, є і чинником формування характеру та вольових якостей, і самостійною важливою складовою гармонійного розвитку особистості.

З'ясовано, що нині втілення ідей Г. Ващенка здійснюється у таких провідних напрямках: організація виховної роботи з учнями у школі та у позашкільний час, підготовка майбутніх учителів, діяльність громадських об'єднань української молоді. До своєї форми упровадження ідей Г. Ващенка у сучасну педагогіку відносимо проведення конференцій, присвячених обговоренню і популяризації його ідей – 3 всеукраїнських і 5 науково-практичних (1996 – 2008). Велика заслуга в цьому Педагогічного товариства імені Григорія Ващенка, яке діє з листопада 1995 р. Початок його діяльності пов'язаний із прагненням ознайомити українську громадськість з постаттю Г. Ващенка та поширити його твори, зокрема програмову працю “Виховний ідеал”, вперше перевидану в 1994 р. на Батьківщині у Полтаві.

За ініціативи Товариства протягом 1994 – 2006 рр. в Україні вийшли у світ і ряд інших праць педагога в 6 томах: “Виховний ідеал” (1994), “Загальні методи навчання” (1997), “Виховання волі і характеру” (1999), “Праці з педагогіки та психології” (2000), “Хвороби в галузі національної пам'яті” (2003), “Спогади. Статті” (2006), а також “Вибрані педагогічні твори” (1997).

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі **узагальнюючі висновки:**

1. Встановлено, що в Україні вивчення педагогічної спадщини Г. Ващенка почалося лише в останнє десятиріччя ХХ ст., тобто після проголошення незалежності України, і фактично здійснюється близько 20 років. Історіографія

праць, присвячених постаті та ідеям Г. Ващенка, дає підстави стверджувати, що попри ідеологічну контрверсійність його поглядів твори вченого привернули увагу багатьох українських дослідників, педагогів, громадських діячів, літературознавців. Найбільшу кількість студій присвячено висвітленню життєвого шляху та окремих етапів біографії вченого. Серед інших напрямів досліджень виокремлюємо деталізовані розвідки окремих педагогічних питань спадщини Г. Ващенка, статті про значення його ідей для сучасної національної системи виховання, про практичне застосування ідей педагога, статті публіцистичного характеру. Однак погляди вченого на патріотичне виховання не стали предметом всебічного цілісного аналізу.

2. Для з'ясування значення ідей Г. Ващенка про патріотичне виховання в розвитку вітчизняної педагогіки проаналізовано погляди на виховання патріотизму видатних українських педагогів-попередників Григорія Григоровича, – М. Грушевського, М. Драгоманова, Б. Грінченка, С. Русової, Я. Чепіги, О. Музиченка, а також сучасні тлумачення цієї інтегративної якості особистості. Ключовими чинниками патріотичного виховання українські педагоги й освітні діячі кінця XIX – поч. XX ст. визнавали рідну мову, вивчення широкої сукупності відомостей (історичних, географічних, природознавчих, суспільствознавчих) про рідну землю. Важливого значення надавали фольклору та народній педагогіці як праосновам формування патріота-державника.

Доведено, що погляди Г. Ващенка, по-перше, суголосні ідеям зазначених українських просвітителів, бо він теж називає виокремлені ними чинники провідними у вихованні патріотизму. Однак у його працях мета, шляхи і засоби патріотичного виховання представлені вже не фрагментарно, а у вигляді концептуальних засад. По-друге, у творах Григорія Григоровича відбито “рух ідей вперед”, тобто подальший розвиток міркувань про патріотизм уже в суто педагогічному, а не лише в соціально-політичному аспекті. Такий поступ убачаємо в обґрунтуванні Г. Ващенком виховного ідеалу – служба Богові й Україні.

Вимоги сьогодення щодо формування патріотів-державників теж включають чинники, визначені ще на рубежі XIX – XX ст., тобто спираються на історичну педагогічну спадщину і відстоювання інтересів Батьківщини. Стосовно заклику Г. Ващенка щодо формування релігійного світосприйняття в українській молоді, то нині це залишається дискусійним складником його виховної концепції. Проте із зростанням у сучасному українському соціумі бездуховності дедалі більше громадських діячів і педагогів виступають за визнання необхідності формувати релігійну духовність, а тому ідеї Г. Ващенка є актуальними.

Установлено, що патріотизм як суспільно-моральний принцип у XX ст. зазнав змін, у ньому знайшов своє відображення і новий компонент – політичне середовище, а тлумачення поняття “патріотична свідомість” ускладнилося: почуттєво-емоційне, психологічне його сприйняття трансформувалося у раціонально-ідеологічне. У радянську добу патріотизм означав любов до соціалістичної Батьківщини і не містив етнічних смислів. В умовах незалежної державності відбулося повернення до національно-етнічного змісту патріотичного виховання із проголошенням водночас необхідності сповідувати загальнолюдські цінності і неприйняття шовінізму.

3. За допомогою історико-генетичного методу вивчення поглядів Г. Ващенка на національне і патріотичне виховання визначено, що основними чинниками, які сприяли становленню його етнічного самоусвідомлення, були: родина (етнічне і соціальне середовище, з якого він походив, національні переконання батька, глибокореелігійний світогляд матері); культурно-освітнє середовище (вплив освіти, здобутої в духовних навчальних закладах (Роменська духовна школа, Полтавська духовна семінарія, Московська духовна академія); спілкування з українськими демократично налаштованими громадськими діячами.

Обґрунтовано виокремлення п'яти етапів у розвитку світоглядних орієнтирів ученого, тісно пов'язаних з розвитком ідей про національне питання:

I етап (1878 – 1917) – формування національно орієнтованого і релігійного за змістом світобачення Г. Ващенка за часів підросійської України, початок національно спрямованої діяльності (літературна праця, публіцистичні виступи на захист українських селян, співпраця у “Просвіті”);

II етап (1917 – 1919) – реалізація діячем національно-патріотичних переконань у ході українізації суспільно-політичного життя в умовах УНР, активна педагогічна діяльність щодо підвищення рівня національної свідомості учительства;

III етап (1919 – 1941) – життєдіяльність Г. Ващенка за часів Радянської України як поєднання фахової діяльності з активною дослідницькою і громадсько-педагогічною роботою в контексті проголошеної, але нетривалої українізації в УСРР. З настанням сталінських політичних репресій цю роботу вчений вимушено згорнув, хоча й не припиняв її зовсім. Утім цей етап залишає “білі плями” в остаточному висвітленні реальних обставин його буття;

IV етап (літо 1941 – осінь 1943) – суперечлива у громадянському сенсі спроба Г. Ващенка реалізувати ідеї про національний розвиток українців в умовах окупації, що втілилася у співпраці з німецькими окупантами як визволителями українців від радянського ладу, а з поразкою фашистських військ умотивувала необхідність виїзду Г. Ващенка з родиною до Німеччини;

V етап (1943 – 1967) – національно зорієнтована педагогічна діяльність вченого в еміграції (Німеччина), що дала йому змогу розкритися як ідеологу національного виховання української молоді в умовах національної діаспори.

Установлено, що перебіг кожного з етапів був зумовлений впливом переважно зовнішніх (політичних, суспільних) чинників або чинників, які змінювали життєві обставини педагога, а також внутрішніх особистісних чинників: життєві переконання (віра у самобутність українців, глибока релігійність), своєрідність характеру (цілеспрямованість, поєднання цілісності у відстоюванні національної ідеї зі схильністю до політичних компромісів). Виявлено, що спільною, характерною для всіх етапів життя, рисою вдачі педагога була його велика працездатність, ерудованість, незмінне бажання посприяти здобуттю українцями національної незалежності через формування в них національних пріоритетів.

4. Схарактеризовано й узагальнено прогностичні концептуальні засади виховання патріота-державника за Г. Ващенком, а саме:

– обґрунтування педагогом ще в 50-ті роки ХХ ст. необхідності розбудови національно орієнтованої за змістом освітньої галузі в незалежній у майбутньому Україні;

– створення теоретичних основ національного виховання як поєднання здобутків європейської філософсько-педагогічної думки та української народної педагогіки. Ключовими домінантами національного виховання Г. Ващенко вважав такі: релігійно-духовне начало (Бог) і патріотизм (Україна) як інтегрований вияв суті ідеального українця, як ідеал нації.

Ще наприкінці 40-х – на початку 60-х років ХХ ст. Г. Ващенко в умовах еміграції оприлюднив свої думки щодо ключових складових запровадження патріотичного виховання. На основі вивчення його праць і статей виокремлено такі практико орієнтовані концептуальні положення:

- необхідність вивчення рідної мови як основи формування національної ментальності, усвідомлення національної самоідентифікації, плекання любові до краси і специфіки рідного краю та як джерела духовності й національних цінностей особи;

- доведення виключно важливого значення родинного виховання у формуванні юних патріотів засобами багатовікового досвіду народної педагогіки з опорою на пам'ять про історичне минуле;

- декларування ідеї взаємозалежності морального здоров'я сім'ї і морального стану всього суспільства;

- ствердження важливості організації цілеспрямованої в дусі патріотизму шкільної та позашкільної діяльності дітей і молоді, що має реалізуватися через вивчення історії та географії України, української літератури, народної творчості, а також забезпечення національної атрибутики в шкільному середовищі;

- обґрунтування доцільності створення різноманітних юнацьких громадських об'єднань з національно спрямованим стрижнем діяльності. В умовах залежного існування України Г. Ващенко надавав особливого значення дитячо-юнацьким спортивним організаціям, де плекалися б борці за свободу Батьківщини;

- проголошення значущості формування в дітей на моральному і діяльнісному рівнях глибокої християнської релігійності як запоруки виховання патріотів-державників, сенсом життя яких має стати служіння Батьківщині та сприяння її благу.

5. Доведено, що, спираючись на тогочасні психолого-педагогічні знання, Г. Ващенко обґрунтував як чинники виховання патріотів-державників необхідність формування волі й характеру в поєднанні з цілеспрямованим фізичним розвитком. Розкриваючи роль тіловиховання у плеканні патріотів, він стверджував, що вона полягає у зміцненні здоров'я, сприянні формуванню волі, наполегливості, витривалості, вмінні керувати своїм тілом як знаряддям духу. Педагог наголошував, що завдяки доцільно організованому фізичному вихованню легше досягти виконання основного історичного завдання – створення незалежної соборної України, розбудови її господарства, подальшого культурно-духовного зростання народу.

З'ясовано, що й у сучасних умовах концепція виховання патріотів-державників за Г. Ващенком не втратила своєї значущості. Наведемо як аргумент приклади втілення його ідей у шкільній практиці, у програмах та діяльності молодіжних громадських організацій (Спілка Української Молоді, "Пласт", Організація Українських Скаутів, "Молода Просвіта"). Водночас за короткий історичний відтинок часу (20 років) постать і спадщина Г. Ващенка увійшли в український науковий обіг, стали зразком національно орієнтованої педагогіки, яку нині представлено у навчальних посібниках з історії педагогіки (починаючи з 1998 р.) для майбутніх учителів.

У підсумку зазначимо, що поставленої в дисертації мети досягнуто, а визначені завдання розв'язано. Здійснене дослідження, однак, не вичерпує всієї проблематики педагогічної і громадсько-просвітницької спадщини Г. Ващенка. Предметом окремої наукової розвідки може бути порівняльний аналіз ідей Г. Ващенка та інших вітчизняних педагогів розглядуваної історичної доби, дослідження трансформації ідей ученого у вітчизняному освітньо-культурному процесі, вивчення його ідей про естетичне виховання, аналіз його історико-педагогічних праць.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Головчук С. Ю. Виховання волі і характеру молоді у педагогічній спадщині Г. Ващенка / С. Ю. Головчук // Пед. альманах : зб. наук. пр. / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2011. – Вип. 9. – С. 245–248.
2. Головчук С. Ю. Втілення ідей Г. Ващенка в сучасну систему освіти і виховання України / С. Ю. Головчук // Пед. альманах : зб. наук. пр. / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2011. – Вип. 12. – Ч. II – С. 250–256.
3. Головчук С. Духовні цінності та виховний потенціал у творчій спадщині Григорія Ващенка / Світлана Головчук // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини. – Умань, 2008. – Ч. 5. – С. 31–35.
4. Головчук С. Ідея народності виховання у педагогічній спадщині К. Ушинського та Г. Ващенка / Світлана Головчук // Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 77–79.
5. Головчук С. Ю. Способи та форми патріотичного виховання молодого покоління у творчій спадщині Г. Ващенка / С. Ю. Головчук // Пед. освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2010. – № 2. – С. 14–17.
6. Головчук С. Ю. Формування і розвиток поглядів Г. Ващенка на проблему виховання патріотизму / С. Ю. Головчук // Вісник Черкас. ун-ту. Серія Пед. науки. – Вип. 199 (ч. II). – С. 89 – 93.
7. Головчук С. Ю. Патріотичне виховання молоді – напрямок соціальної роботи в Україні / С. Ю. Головчук // Проблеми соц. роботи в аспекті реформування соц. відносин : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27 берез. 2008 р. / Чернігів. держ. ін-т права, соціальних технологій та праці. – Чернігів, 2008. – С. 251–254.
8. Головчук С. Ю. Громадсько-педагогічна діяльність С. Смаль-Стоцького та Г. Ващенка / С. Ю. Головчук // Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-

культурному житті Буковини кінця XIX–початку XX ст. і сучасна рецепція його доби : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження видат. укр. філолога, культ. і громад. діяча, 19–21 лют. 2009 р. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2009. – С. 122 – 123.

9. Головчук С. Ю. Патріотичне виховання молоді в умовах розбудови українського суспільства / С. Ю. Головчук // Імперативи розвитку України в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 черв. 2009 р. / Черніг. держ. ін-т економіки і управління. – Чернігів, 2009. – С. 194–195.

10. Головчук С. Ю. Патріотичне виховання особистості в сучасному соціокультурному просторі України / С. Ю. Головчук // Треті пед. читання пам'яті М. М. Дарманського: актуальні проблеми сучасної пед. освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 3 квіт. 2008 р. / Хмел. обл. рада, Хмел. гуманіт.-пед. академія. – Хмельницький, 2008. – С. 168–170.

11. Головчук С. Ю. Патріотичне виховання особистості у діяльності молодіжних громадських організацій / С. Ю. Головчук // Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 15 груд. 2010 р. / М-во освіти і науки України, НАПН України, Гол. упр. освіти і науки викон. органу Київради (КМДА), Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Укр. акад. акмеол. наук ; [редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, С. О. Сисоєва, Г. С. Лозко ; за заг. ред. В. О. Огнев'юка]. – К., 2010. – С. 107–109.

12. Головчук С. Ю. Педагогічна спадщина Григорія Ващенко у контексті розвитку національної освіти та виховання в Україні / С. Ю. Головчук // Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку : матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф., 11 жовт. 2007 р. / голова ред. кол. В. Є. Берека ; Хмел. обл. рада, Хмел. гуманіт.-пед. академія. – Хмельницький, 2007. – С. 249–251.

13. Головчук С. Ю. Проблема національного виховання особистості у педагогічних парадигмах Б. Грінченка та Г. Ващенко / С. Ю. Головчук // “Вартовий” на ниві української національної освіти і культури : матеріали вузів. наук.-практ. конф., присвяч. 145-річчю від дня народж. Б. Д. Грінченка (1863–1910), відомого укр. письмен., педагога, громад. діяча, 16 груд. 2008 р. / Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2008. – С. 30–32.

14. Головчук С. Проблема патріотичного виховання молоді засобами культури у педагогічній спадщині Григорія Ващенко / Світлана Головчук // Теор. та практ. питання культурології / Мелітоп. держ. пед. ун-т. – Мелітополь, 2008. – Вип. 25, ч. 2. – С. 7–10.

15. Головчук С. Ю. Проблема патріотичного виховання молоді у педагогічній спадщині Григорія Ващенко / С. Ю. Головчук // Духовно-моральна парадигма творчості Григорія Ващенко : матеріали пед. конгресу, присвяч. 130 роковинам від дня народж. проф. Григорія Ващенко, 22–23 квіт. 2008 р. – Полтава, 2008. – Ч. 2. – С. 63–67.

16. Головчук С. Ю. Проблема патріотичного виховання молоді у сучасному суспільстві / С. Ю. Головчук // Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та

науки в контексті євроінтеграції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 3–4 квіт. 2008 р. / Черніг. держ. ін-т економіки і управління. – Чернігів, 2008. – С. 156–157.

17. Головчук С. Ю. Проблема української духовності у творчій спадщині Григорія Ващенка / С. Ю. Головчук // Духовність як основа сталого розвитку сучасного українського суспільства: соціокультурний, релігійний і мистецький аспекти : матеріали Міжнар. наук. конф., 18–19 верес. 2008 р. / Нац. лісотехн. ун-т. – Л., 2008. – С. 71–72.

18. Головчук С. Ю. Християнські засади патріотичного виховання молоді у педагогічній спадщині Г. Ващенка / С. Ю. Головчук // 1020-річчя історії шкільної освіти в Україні: традиції, сучасність, перспективи : Міжнар. наук. конф., 23 квіт. 2009 р. : зб. матеріалів / АПН України [та ін.] ; ред. кол.: В. О. Огнев'юк [та ін.]. К. : Київ. міськ. пед. ун-т ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 25–28.

АНОТАЦІЇ

Головчук С. Ю. Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878 – 1967). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012.

У дисертації на основі цілісного ретроспективного аналізу психолого-педагогічної спадщини і діяльності Г. Ващенка узагальнено його ідеї про патріотичне виховання українців як мету національної педагогіки, що розглядалася ним у поєднанні здобутків європейської філософсько-педагогічної думки та української народної педагогіки. Домінантами національного виховання Г. Ващенко вважав: релігійно-духовне начало (Бог) і патріотизм (Україна) як інтегрований вияв особистісної суті українця. Визначено і схарактеризовано п'ять основних етапів розвитку поглядів Г. Ващенка на національне питання і проблему виховання патріотизму. Встановлено, що провідними чинниками у вихованні патріота-державника вчений вважав формування волі й характеру в поєднанні з доцільно організованим фізичним розвитком (тіловихованням).

Представлено аналіз трансформації суспільно-морального принципу патріотизму у вітчизняній педагогічній думці, починаючи з кінця ХІХ ст. і до початку ХХІ ст., а також авторське тлумачення поняття “патріот-державник”.

Ключові слова: патріот-державник, етнічний патріотизм, національне виховання, виховний ідеал, ментальність, рідна мова, традиції.

АННОТАЦИЯ

Головчук С.Ю. – Проблема воспитания патриота-государственника в педагогическом наследии Григория Ващенко (1878 – 1967). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, 2012.

В диссертации на основе целостного ретроспективного анализа психолого-педагогического наследия и деятельности Г. Ващенко обобщены его идеи о патриотическом воспитании украинцев как цели национальной педагогики,

основания которой он разработал в сочетании достижений европейской философско-педагогической мысли с традициями украинской народной педагогики. В качестве доминант национального воспитания Г. Ващенко определил: религиозно-духовное начало (Бог) и патриотизм (любовь к Украине) как интегрированное личностное проявление сути украинца. Обоснованы ведущие факторы формирования мировоззрения педагога, которое объединило религиозную веру и научно обоснованные патриотические доминанты, что дало возможность представить его гражданскую позицию и национальное устремление педагогических взглядов. Определены и охарактеризованы пять основных этапов развития взглядов Г. Ващенко в течение жизни на национальный вопрос и проблему воспитания патриотов. В исследовании раскрыт воспитательный идеал украинцев, обоснованный педагогом и призванный сочетать деятельный патриотизм и религиозное мировосприятие. Определено, что на основе глубокого знания особенностей психологического развития личности, ведущими факторами воспитания патриота-государственника ученый считал формирование воли и характера в сочетании с научно-обоснованным физическим развитием. Раскрывая роль физического воспитания в деле формирования патриотов, Г. Ващенко утверждал, что первостепенным является укрепление здоровья, а также содействие развитию воли, настойчивости, выносливости, умения руководить своим телом как орудием духа.

Представлен анализ трансформации общественно-морального принципа патриотизма в отечественной педагогической мысли, начиная с конца XIX ст. и до начала XXI ст. Обосновано авторское толкование понятия “патриот-государственник”.

Доказано, что идеи Г. Ващенко в современных условиях не остаются лишь теоретическим наследием прошлого, но внедряются в современную школьную и внешкольную практику воспитания патриотов, что осуществляется в трех основных направлениях: во-первых, концептуальные положения трудов педагога используют при создании современных школьных национально ориентированных воспитательных программ; во-вторых, наследие Г. Ващенко стало составной частью учебных курсов, изучаемых будущими учителями в вузах; в-третьих, идеи Григория Григорьевича в своей работе используют члены молодежных общественных объединений патриотической ориентации.

Теоретические обобщения и выводы исследования могут быть использованы в процессе преподавания курсов истории педагогики, педагогики, спецкурсов по проблемам развития национального образования, при составлении новых поколений учебников для вузов, а также в дальнейших историко-педагогических исследованиях.

Ключевые слова: патриот-государственник, этнический патриотизм, национальное воспитание, воспитательный идеал, ментальность, родной язык, традиции.

SUMMARY

Holovchuk S.Y. The problem of moulding a patriot of the state in a pedagogical legacy of Hryhoriy Vaschenko (1878-1967). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Studies. Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and the History of Pedagogy. – Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, 2012.

On the basis of the holistic retrospective analysis of pedagogical legacy and work of H. Vaschenko the dissertation presents his ideas about patriotic education of Ukrainians as an aim of our national pedagogy which was looked at by H. Vaschenko as a combination of European philosophical and pedagogical thoughts and Ukrainian national pedagogy. Among the key dominant ideas of national upbringing singled out by H. Vaschenko were the following: religious and spiritual fundamentals (the God) and patriotism (Ukraine) as integral manifestation of the nature of Ukrainians. The dissertation defines and characterizes 5 basic stages of the development of H. Vaschenko's views on a national issue and the problem of moulding a patriot. It is found out that the principal means of moulding a patriot of the state as it was seen by the scholar is the development of a willpower and strong character with regard to the knowledge of personal psychological development and in combination with scientifically substantiated physical development.

The thesis gives the analysis of transformation of social-moral principle of patriotism in a national pedagogical thought between the end of 19th century and the beginning of the 21-st century. The author's independent interpretation of a notion "patriot of the state" is thus presented and founded.

Key words: the patriot of the state, ethnic patriotism, national upbringing, educational ideal, mentality, mother tongue, traditions.